

MUNOJOT TARJIMASIDA SHAKL VA MAZMUN BIRLIGI

Muso Todjihodjayev,

Namangan davlat universiteti dotsenti, (PhD)

e-mail: aziz.1959@mail.ru

+99890 2787390

ANNOTATSIYA

Mazkur maqolada Xojanazar Huvaydo Chimyoniyning melodiy 1901 yilda Istanbuldagi Mahmudbey nashriyotida hamyurtimiz Mahmudxojai Xojandiy ehtimomi bilan devonining birinchi gʻazali - Ollohga hamd gʻazalining ayrim baytlarining nemischa tarjimasi tahlil qilinadi. Huvaydoning bu gʻazalida 10 dan ziyod badiiy sanʼat namunalari qoʻllangan. Ammo biz hamd gʻazallardagi asosiy sanʼat – iqtibos sanʼati va uning tarjimada qayta yaratilishi muammosini kuzatishni maqsad qilib oldik. Tahlillarimiz jarayonida gʻazal mazmunini toʻlaroq anglashga xizmat qiluvchi boshqa ayrim sanʼatlar, jumladan, mulamma va qisman takror sanʼati tarjimasi tahliliga ham toʻxtalamiz.

Kalit soʻzlar: *Devon, gʻazal, bayt, asliyat, matn, tarjima, sheʼriy sanʼatlar.*

ABSTRACT

This article analyzes the German translation of some verses of Khojanazar Huvaidd o Chimyani's first ghazal - Allahga hamd ghazal-the prayer ghazel for God, published in 1901 by our compatriot Mahmudhojai Khojandi at the Mahmudbey publishing house in Istanbul. More than 10 artistic arts are used in Huvaydo's ghazal. But we aimed to observe the main art of praise ghazals - the art of quotation and the problem of its reproduction in translation. In the course of our analysis, we will touch upon the analysis of translation of some other arts that serve to fully understand the content of the ghazal, including the art of mulamma and partial repetition.

Key words: *Devon, ghazal, verse, original, text, translation, poetic arts.*

KIRISH

Sheʼriyatda shakl va mazmun birligi faqat adabiyotning oʻzigagina daxldor hodisa emas. Adabiy asar tarjimasi jarayonida bu birlamchi masalaga aylanadi. Garchi tarjimashunoslikda badiiy asardagi shakl va mazmun mutanosibliigi, uni qayta yaratish muammosi olimlarimiz tomonidan birmuncha tadqiq etilgan boʻlsa-da, bu muammo har safar muayyan tadqiqot doirasida yangilanadi va yangi tahlillarni talab qiladi. Zero, tarjimadan maqsad asl nusxa oʻquvchisi tuygan estetik zavqni boshqa tilda qayta yaratish – uni tarjima oʻquvchisiga yuqtirish ekan, oʻz-oʻzidan shakl va

mazmun uyg'unligi masalasi har qanday tarjimaning bosh me'zoni sifatida maydonga chiqadi. Sharq mumtoz adabiyotining atoqli vakili bo'lgan Huvaydo ham o'z g'azallarida lirik qahramon timsoli, uning kechinmalari, ichki his-tuyg'ularini ifodalashda g'azalning kompozitsion yaxlitligini, baytlar misralarining mantiqiy va uzviy bog'lanishi uchun hamda mazmuni chuqurlashtirishda ko'plab badiiy san'atlardan foydalangan.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili (Literature review).

Tarjima tahlili uchun Huvaydo devonining birinchi g'azali – hamd g'azalining ayrim baytlarini tanladik. Unda 10 dan ziyod badiiy san'at qo'llangan. Ammo biz hamd g'azallardagi asosiy san'at – iqtibos san'ati va uning tarjimada qayta yaratilishi muammosini kuzatishni maqsad qilib oldik.

Bu san'at turi haqida adabiyotshunos olim Yoqubjon Ishoqov shunday yozadi: Iqtibos – mushtarak (ham lafziy, ham ma'noga daxldor) san'atlar jumlasidan bo'lib, nasr yoki nazmda bayonning yorqin va go'zal ifodasi uchun oyat va hadislar keltirish usuli. Ayrim olimlar, masalan, Atoulloh Husayniyning fikricha, iqtibos sifatida olingan oyat va hadislar to'g'ridan-to'g'ri, ya'ni ularning oyat va hadis ekaniga ishora qilinmagan holda keltirilishi lozim.[1, 133]

Tahlil va natijalar (Analysis and results).

Iqtibos san'aining nemis tilida qayta yaratilishi haqida hozirgacha o'zbek tarjimashunosligida maxsus tadqiqot yo'q. Huvaydo munajatining nemischa tarjimalari tahliliga kirishar ekanmiz, avvalo, birinchi baytda kelgan diniy istiloh – «Ilohi» nidosi va uning sinonimlari hamda ularning tarjimaviy tahlili bilan tanishamiz.

«Ilohi» (yoki «Iloho») nidosi barcha hamd g'azallar va nasriy munajotlarda uchraydi. Bu nido bilan shoir yoki voiz qalbining chuqur tubida saqlab kelayotgan istaklari va niyatlarini qodir Allohga yetkazish uchun kirish so'zi o'rnida foydalanadi. Bu istilohning «yo, Xudo», «Xudovando», «Parvardigoro», «yo Rab» kabi o'nlab variantlari bo'lsa-da, hamd g'azallarda, asosan, shu atama ishlatiladi. Islom falsafasini yaxshi o'zlashtirgan M.Xartmann «Ilohi» va keyingi o'rinlardagi «ey, Xudovando» va «ayo, Ma'budi behamto» kabi nidolarni mutanosib ravishda «O, Gott» (*yo Xudo*), «Du, Angeboteter», (*Sen, sevimli*) «Einziger» (*Yolg'iz, Yakka*) glosslari bilan o'g'irgan. Mutarjim bu so'zlarni nemischaga shunchaki o'tkazib qo'ya qolmasdan, matn osti izohlarida bu so'zning nafaqat ushbu g'azaldagi o'rni va ahamiyati, balki, Sharqning boshqa mutasavviflari asarlarida qo'llanishiga ham to'xtalgan. Bunda u Yassaviy, G'azzoliy va Mashrab g'azallarida uchragan «Ilohi» xitobi qo'llangan baytlar va ularning ingliz, fransuz yoki nemis tillaridagi tarjimalarini keltirgan.

Ushbu mulohazalarimizni Xojanazar Huvaydo devonining 1-gʻazali – hamd gʻazal misolida koʻrib chiqamiz. U:

الهي سين كرم برلان كيچبركل اي حداوندا
كناه جمله مومن ني ايا معبود بي حمنا (4,136)

[ilōho sen kāram birlan kečirgil Ēy xudōvandō
gunōhi jumlai mōminni ayō mʻabudi bexamtō.]

matlaʻsi bilan boshlanadi. Nemischada:

O, Gott, verrzeih du in Gnade die Sunden aller Glaebigen,
Du Angebetener, Einziger! (4.137.)

Mazmuni: ey, Xudo, Sen bagʻrikenglik (karam) bilan barcha (Xudoga) ishonuvchilarni kechirgin, ey Kechirguvchi, Yolgʻiz zot.

Baytda Tangriga 3 bora murojaat qilingani takror sanʻatini yuzaga keltirgan. Sinonim va maʻnoviy yaqin soʻzlar – Allohning sifatleri tarjimada ham muvaffaqiyat bilan qayta yaratilgan. «Iloho» nidosi umumlashtirilgan holda «O, Gott», «ayo Maʻbudi behamto» atamalari esa muqobil yoʻl bilan «Du, Angebetener, Einziger» (Sen, ayblarni yashiruvchi, Yolgʻizsan!) nidolari bilan oʻgirilganki, bu sanʻatning tarjimada muvaffaqiyatli chiqqani Insonning Allohdan soʻrovi paytidagi ruhiy holatini toʻgʻri aks ettirishga xizmat qilgan. Shuningdek, baytning 2- misrasida turkiy soʻzlar bilan birga forsiy va arabiy kalimalar ham ishlatilgani hamd gʻazallari uchun odatiy hodisa boʻlib, asarning oʻquvchiga, ayniqsa, kitobxonga estetik taʻsirni kuchaytiradi. Sharq sheʻriyatiga xos boʻlgan bu xususiyat nemischa tarjimada qayta yaratilmagan. Chunki, nemis tilida bu sanʻatlarni qayta yaratish uchun lotin yoki fransuz tilidagi gloslardan foydalanishga toʻgʻri kelardi. Bu esa oʻquvchiga matnni tushunishda qiyinchilik tugʻdirardi.

Munojotning 2-bayti tasvir bilan boshlanib, iltijo bilan tugagan:

اوشل صحرا ده قايانر مغز سر مثل قازان ينطليغ
تيليم تيزغه توشوروب شنه ايلاب قيلماغل رسوا (4.136)

[ōšal sahrōda qaynar maġzi sār misli qozōn yangliġ
tilim tizġa tušūrib tašna aylāb qilmaġil rasvō.]

Baytda dahshatli doʻzax «sahro» atamasi bilan ifodalangan. Suvsiz va giyohsiz qumliklardan iborat sahro manzarasi – Sharq kishilariga azaldan tanish. Sahro tabiati baʻzan doʻzax tabiatidan qolishmaydi.

Bayt tarjimasi: «In jener Wüste siedelt das Hirn wie ein Kessel, dort mach mich nicht zum Gespött, indem du meine Zunge bis zum Knie herabfallaen lässt vor Durst.» Mazmuni: Oʻsha sahroda (bosh) miya qozon kabi qaynaydi. U yerda mening tilimni tashnalikdan tizzagacha tushirib, kulgi (sharmanda) qilib qoʻymagin.

Gʻazaldagi tasvir tarjimada aniq ifodalangan. Gʻarb ahlining koʻz oʻngiga doʻzax manzarasining bir lavhasi yaqqol keltirilgan. Forscha «magʻzi sar» soʻzi nemis tilida «Hirn» glossi bilan oʻgirilgan. Bu soʻz asliyat maʼnosining nemis tilidagi muqobilidir. 1-misra soʻngidagi oʻxshatish– «misli qozon yangligʻ» «wie ein Kessel» (xuddi qozon kabi) shaklida oʻtkazilgan. Matn osti izohlarida bu sanʼatni hosil qilgan oʻxshatish obyekti – »qozon yangligʻ» soʻzlariga ham maxsus toʻxtalgan mutarjim qozonning kishilar hayotidagi muhim oʻrnini koʻrsatib oʻtgan. Lekin mutarjimning «qozon» atamasiga faqat uning kishilar uchun ozuqa tayyorlashdagi ahamiyatini ochib berganini ham aytib oʻtish kerak. Munojotda esa doʻzaxning «ish jarayoni» – tagiga olov yoqilgan qozonning qaynashiga oʻxshatilgan. 2-misradagi tasvir ham tarjimada aniq ifodalangan.

Shu oʻrinda iqtibos sanʼatini yuzaga chiqargan vaziyat bilan tanishamiz. Buning uchun Qurʼoni karimning Alouddin Mansur tomonidan tayyorlangan va 1992 yili Toshkentda nashr ettirilgan oʻzbekcha izohli tarjimasiga murojaat qilamiz va oyatlarni lotin imlosidagi oʻzbek tilida keltiramiz. Qurʼoni karimning bir necha oyatlarida «sahro» – doʻzax dahshatlari bayon qilingan. 77 - sura boʻlmish «Valmursalot»ning 24-va 40-oyatlarida jahannam va uning ahli tasvirlangan. 78-sura boʻlmish «Nabaʼ»ning 21-22-oyatlari yuqoridagi oyat mazmunini toʻldiradi: «Albatta, tugʻyonga tushguvchilarning borar joylari boʻlgan jahannam koʻz tutib turibdi.» 24-oyatda bu fikr davom ettiriladi: «Ular u joyda biror salqinni va biron ichimlikni topmaslar!» [1]

Tarjimada ham bu sanʼat qayta yaratilgan. Matn osti izohlarida «sahro» soʻzining asl maʼnosiga tushuntirish berilgan. Bunda islom dunyosining olimlari asarlariga murojaat qilingan. Jumladan, bizning yurtimizdan tetishub chiqan tasavvuf allomalaridan biri Imom Gʻazzoliy asarlarining nemischa tarjimalaridan Xartmann keng foydalangan: «Ghazali beschreibt, ... den Platz, auf dem die aus den Gräbern Erwaecten versammelt werden, und wo sie 1000 Jahre warten muessen, bis die Posaune erschallt und der Richter erscheint; sie muessen fuerchterlich schwitzen, denn «die Sonne ist ihrem Kopfe so nahe, dass, streckte Einer die Hand aus, er sie erreichen wuerde (S.56), die Gerechten werden vor der nahen Gluthgeschuetzt durch einen Schatten (Schattendach) der ueber ihre Koepfe gebreitet ist». Wolf 69 (S.123) wird die zill-Frage ausfuerlucher eroertert und die Vorstellung zurueckgekehrt auf Qur`an 77, 30... Das die Centralasiaten den mahschar – Platz als sahra bezeichnen... kein Wunder; horten sie doch über Takla-Makan-Wüste.

Mazmuni: Gʻazzoliy tasvirlashicha, ...bu maydon sur chalinib, soʻroq qiluvchilar yetib kelishgach, qabrlarida 1000 yil yotganlar toʻplanadigan joy. Ular dahshatli issiqdan terlab, qaynoqdan qattiq baqirib turadilar, chunki Quyosh ularning

boshi uzra shunchalik yaqinki, agar birontasi qo‘lini ko‘tarsa, yetadi. Mo‘minlar boshlari uzra tutilgan chodir bilan tepalaridagi issiq (olov)dan saqlanadilar».

3-baytning 1-misrasi yana tasvir bilan boshlanib, 2-misrasida shu holatdan saqlashni (Ilohdan) iltijo qilingan:

كيلور نيزه بويي خورشدي تابان فرق صر اوزرا
اوشل كون باشيميزغه چادري رحمت ني قيل پيدا (4.136)

[kelūr nayza bo‘yī xuršīdi tobōn fārqi sār uzra
ōshal kūn bōšimizga čōdari rahmatni qil paydō]

Baytda kirish so‘zi “llōhi” glosssi (vazn taqozosi bilan) qo‘llanmagan bo‘lsa-da, 2-misraning boshida uning o‘rni bilinib turibdi. Baytda bir necha san‘at namunalari qo‘llangan. 1-misrada «kelur xurshidi tobon favqi sar uzro» so‘zlari bilan, 2-misrada esa «chodari rahmat» so‘zini qo‘llash bilan iqtibos san‘ati zohir qilingan. Bunda Qur‘ondagi oyatlarga ishoralar bor. Jumladan, 77-suraning 41-42-oyatlarida shunday marhamat qilingan: «Taqvodor zotlar esa, albatta, soya-salqinlarda, chashmalar va ko‘ngillari tusagan meva-chevalar ustidadirlar.»

Shu suraning 44-oyatida esa yuqoridagi fikr yanada aniqlashtiriladi: «Albatta, Biz chiroyli amal qilguvchilarni mana shunday mukofotlarmiz.»

Baytning mazmuni: Auf Lanzenlayenge kommt die gluyehende Sonne dem Scheitel nahe: an jenem Tage schaff unserm Kopf das Zelt (Schattendach) des Erbarmens. (4.137)

Mazmuni: Yonayotgan Quyosh bosh uzra nayza uzunligida keladi, o‘sha kun mehribonlik chodiringni (choyshab, salqin beruvchi kapa) boshimiz uzra yaratgin.

Bayt o‘girmasi uchun so‘zma-so‘z tarjima usuli qo‘llangan. Asliyatdagi tasvir o‘zga tildagi o‘quvchi uchun ham tanish va tushunarli. Misralarning tadrijiyligi saqlangan. Shuningdek, asliyatda «bosh» ma’nosini beruvchi 2 so‘z qo‘llangan. Bular forscha «صر» [sar] va o‘zbekcha «bosh» so‘zlari bo‘lib, mutarjim ularni mutanosib ravishda «der Scheitel» va «der Kopf» so‘zlari bilan o‘girgan. Shu tariqa asliyatdagi so‘z o‘yini tarjimaga ham ko‘chgan. Nemischa-ruscha lug‘atda «Scheitel» – «темья», «макушка» deb berilgan.– ruscha lug‘atda esa muvofiq ravishda ular «bosh», «boshning ust qismi» ma’nolarini anglatadi. Xartmann bu usul bilan avvalgi baytlarda yo‘l qo‘yilgan ayrim qisqartirishlarning o‘rni to‘ldirgan va forsiydagi «mag‘zi sar» – «boshning mag‘zi» – «boshmiya» so‘zlarini muqobil variantini yaratishga harakat qilgan.

Xulosa va takliflar (Conclusion/Recommendations).

Demak, tarjimon baytning mazmunini to‘g‘ri idrok etgan va asliyatdagi usulga muvofiq ravishda yangi bayt yaratgan.

Huvaydo munojotining nemischa tarjimasida amal qilingan qatiyatlar – quyidagilardan iborat:

1. Tarjimada Allohning nomlari va sifatleri so‘zma-so‘z usulda o‘girilgan.
2. Bir baytning o‘zida qatorlashib kelib takror san‘atini yaratgan nomlar qisqartirilgan va keyingi misra yoki baytlarda uning o‘rni boshqa san‘atlar bilan qoplangan.
3. Ayrim hollarda Allohning nomlari umumlashtirilgan.
4. Baytlar tarjimasida Qur‘on va hadislardan olingan iqtiboslar o‘girmasida nemis tilida nashr qilingan Qur‘on va hadislardan mohirona foydalanilgan.
5. Payg‘ambar (s.a.v.) nomi transkripsiya usulida olingan.
6. Tarjimalardan keyin bayt ichida keltirilgan oyatlarga qo‘shimcha izohlar berilgan. Jumladan hozirgi O‘zbekistonda hududidan yetishib chiqqan allomalar asarlarlaridan foydalanilgan.
7. Qur‘on yoki hadisdan olinib, iqtibos san‘atini keltirib chiqargan, aksari hollarda yashirin qo‘llangan suralarning umumiy ma‘nolari yoki ayrim olingan oyatlar mutarjim tomonidan muvaffaqiyatli o‘girilgan. Tarjimadagi izohlarda turli suralardan olingan 7 ta oyat keltirilgan va keng sharhlangan. Izohlar uchun Yevropadagi, asosan, Germaniyada yashab ijod etgan islomshunos olimlarning asarlaridan foydalanilgan.

Sharq she‘riyatidagi, xususan, Huvaydoning Munojot g‘azalidagi shiru-shakar, mulamma san‘atlari tarjimada tushirib qoldirilgan. Asliyatdagi o‘zbek tiliga o‘zlashgan xorijiy so‘zlar (varvarizmlar) tarjimada nemis tilidagi so‘zlar bilan ifodalangan. Bu usul esa g‘azaldagi ayrim san‘atlarni yo‘qqa chiqargan.

Umuman olganda, Huvaydo devonidagi munojot, boshqa g‘azallar kabi nemis tiliga mohirlik bilan o‘girilgan. Huvaydoning Haqqa munojoti tarjimasida diniy istilohlarni qayta yaratish masalasiga oid ko‘plab takliflar bildirildi. Tarjima tahlili jarayonida Islom olamining G‘azzoliy va Yassaviy kabi allomalarining diniy-ma‘rifiy asarlari ham nemis tiliga o‘girilgani haqidagi ma‘lumotlar ham berildi. Kelgusida bu dalillardan qilinishi zarur bo‘lgan ilmiy ishlarni aniqlash imkoni yaratildi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR (REFERENCES)

1. Qur‘oni Karim.O‘zbekcha izohli tarjima. Tarjima va izohlar muallifi Alouddin Mansur. – Toshkent, 1992. (Qur‘ani Karim. Uzbek annotated translation. The author of the translation and annotations is Alauddin Mansur-Tashkent, 1992)
2. Ochilov E. Ruboiy tarjimasida shakl va mazmun birligi: Filol. fan. nomz. ... diss. – Toshkent, 1994. (Ochilov E. Unity of form and content in Ruba'i translation. PhD diisertation. P.132)

3. Hojiahmedov A. She'riy san'atlar va mumtoz qofiya. – (Poetic arts and classical coconua). Sharq, Tashkent, 1998. 210 p.
4. Hartmann M. Der cagataische Divan Huweidas - (The Cagata Divan Huweida`s)
5. Journal Westasiatische Studien.- Berlin, 1902.
6. Das grosse Deustch-Russische Woerterbuch.In zwei Baenden. Band 2. Autoren E.I.Leping u,a. – (The big German-Russian dictionary. In two volumes. Volume 2. Authors: E.I.Leping and others.) Moskau, Publishsing house «Sovetskaja Entsiklopediya», 1969. 340 p.
7. O`zbekcha-ruscha lug`at. – (Uzbek-russian dictionary) Tashkent: Bosh ensiklopediya nashriyoti, 1988. 322 p.
8. Tadjixodjayev M.M. O`zbek mumtoz adabiyoti namunalari Martin Hartmann tarjimasi va talqinida. Filol.fan,bo`y. fals.dok.diss . - (The Examples of Uzbek classical literature translated and interpreted by Martin Hartmann) Diss. of doctor of philos.on philol.scienc. (PhD)– Namangan, 2021. 132 p..